

Egy Anjou királyfi legendáskönyvéről

Nemrégiben adta ki a Corvina Kiadó szemet-lelket gyönyörködtető hasonmás kiadásban a Magyar Anjou Legendáriumot, Lévárdy Ferenc tudós gondozásában. Nagy gazdagodása ez művészetünknek, művészettörténetünknek. Jó érzés, hogy „annyi balszerencse közt s oly sok vizsály után” még maradt valami régi műveltségünk emlékeiből, amely megmutatja, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók” (Zrínyi).

Mostanában egy másik örömdetes gyarapodást is el kell könyvelnünk, s mivel az is a miniaturák világából való, hadd mondjam el örömet néhány szóban erről is, a most bemutatásra kerülő s eddig Vatikáni Legendárium névvel ismert mű előtt.

Most tavasszal került sor az Akadémián Fehér Géza kandidátusi értekezésének vitájára, és éppen én voltam egyik bírálója. Elhangzott jelentéséből idézek most néhány gondolatot:

„A török miniaturafestészetben a XVI. század közepe után feltűnő európai jellegzetességek vizsgálatánál Fehér Géza megállapítja, hogy feltűnő stílusbeli eltérések vannak az egyes miniaturák keleti harcosokat ábrázoló részei és a nyugatiakat példázó alakjai közt, s ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy egyazon miniaturán együtt dolgozott a török festő és a nyugati. Ez utóbbiakra bízták azoknak a részeknek megfestését, amelyeket ők jobban ismertek. Az egykorú számadáskönyvekből kapunk hírt a nyugati mesterek között dolgozó magyar festőkről is. Fel is soroljuk őket, mert olyan korból ismerünk meg mesterneveket és műveket, amelyekben a hazai művészettörténet igen-igen szegényes. Magyar festő Parvane, Dzsáfer-i Madzsar, Ali Madzsar, Hüszein Üngürüs. A rájuk vonatkozó defterekben még béreikről is tájékoztatást kapunk. Ezek a mesterek működtek közre a magyar történelmi tárgyú miniaturákon, méghozzá Fehér Géza szerint: „...komoly helyismerettel, táji és építészeti tájékozottsággal, a magyar főrangúak öltözetének, magyar hadi viseletnek, hadfelszerelésnek kitűnő ismeretével rendelkező művészeink” voltak! Munkájuk pedig jelentékenyen hatott a következő évtizedek török festészetének kialakulására. Fehér Géza nagyszerű felismeréseit most már követnie kell e miniaturák részletekbe menő elemzésének, műtörténeti, művelődéstörténeti méltatásának (a szerző a miniaturák leírásakor meg is teszi a felé az első lépéseket, de tartva magát feladatához, nem mélyed a részletekbe). A magyar művészettörténet örömdetesén új területtel bővült, most már nemcsak román, gót, reneszánsz és barokk stílusban dolgozó mestereink vannak, hanem olyanok is, akik a miniaturafestészet iszlám világában dolgoztak!

Most pedig vegyük elő az Anjou-kori Magyar Legendáriumot és lapozzuk át a tüneményesen szép képeket. A szerző találóan „képregénynek” nevezi ezt a miniaturagyűjteményt, amelynél valóban csak egy-két sor utal a tartalomra (feltehető, hogy a részletező szöveg elveszett). Kalandos útja volt a könyvnek, amíg így újra egybekerültek képei. Ma ugyanis három nagy gyűjteményben őrzik őket: a Vatikánban, a New York-i Morgan-könyvtárban és a leningrádi Ermitázsban. Lévárdy Ferenc, a bevezetés tudós írója immár harminc esztendeje foglalkozik a legendáriummal, minden lehető párhuzamát felkutatta, minden lehető kérdésre feleletet keresett. Bizonyos megilletődéssel olvastam ezt az emlékezést, mert én meg majdnem negyven éve foglalkozom a legendárium Szent László legendáját idéző képekkel. Így hát a szerző és az ismertető egyformán régen szívügyének tekinti ezt a csodálatos, színes legendavilágot. Rövidre fogva az eredményeket, akár a fűlészöveg világos összefoglalását is idézhetnők: „A gazdagon díszített kódex az Anjou-családból származó

Károly Róbert magyar király kisebbik fia számára készült, 1337 körül... A kódex Krisztus és a szentek élettörténetét beszéli el képekben... Jakobus a Voragine Arany legendája alapján", kiegészítve a magyar szenteknek Szent Gellértnek, Szent Imrénék és Szent Lászlónak (Szent István életéről való képes lapok még nem kerültek elő) életével. Az eredeti mű mintegy 240 színes képet tartalmazott (négy-négy került egy lapra), ezek közül mintegy 50 még lappang. A Vatikáni Legendáriumhoz Meta Harrsen fedezte fel az Amerikában levőket, Vayer Lajos pedig a leningrádiakat.

Lévárdy Ferenc feltevése szerint a kódexet Hertul királyi festő (pictor domini regis) festette volna, méghozzá egymaga. Többen úgy vélték, hogy a miniatúrák több festőtől származnak. Erre a kérdésre majd a Szent László-legendával kapcsolatban visszatérek.

Lévárdy Ferenc minden ízében megfontolt, komoly szöveggel kíséri ezt a szép képeskönyvet, amit csak azért nem lehet a „biblia pauperum” megjelöléssel illetni, mert bizony nem a szegénység számára készült, hanem egy Nápolyba szakadt magyar királyfi számára (nagyanyja Mária királynő, V. István Árpád-házi királyunk leánya volt). Mi sem mutatja jobban az idők változását, mint az, hogy ami egykor nagyurak féltett kincse volt, most hasonmásában mindenki kincse lett. Akárcsak a múzeumokban az egykori királyi s főúri, egyházi paloták kincsei közt járhatunk, akként most kézbe vehetjük András herceg legendáskönyvét, azt, amelyből a Nápolyban nevelődött kis királyfi megtanulta a magyar szentek életét is.

Röviden vessünk számot, hogy mit derített ki a kutatás, főként a kötetet gondozó Lévárdy Ferenc, a műről. Néhány mondatban summázzuk a könyv egymás után következő fejezeteit.

A kódex korának és környezetének megállapításakor Lévárdy szép, elgondolkoztató sorokat szentel Mecsei Dömötörnek, az Aba nembeli magisternek, aki a fiatal Róbert Károlyt magyar királlyá nevelte. Róbert Károly alatt indult meg Margit királyleány szenttéavatási eljárása, s az Árpád-házi elődök közül Szent László vált lovagi mintaképévé (nem csodálható, hogy a kódexben 24 színes kép mutatja be életét, halálát és csodatételeit). Itt, hazánkban született András fia, akinek neveltetésére készült a legendárium. A legendárium 1925-ben vált ismertté a magyar művészettörténeti irodalomban s ezt követően kitűnő művészettörténészeink vitatták mestereit, korát, tartalmát. Mind a mai napig tartja magát Gerevich Tibor meghatározása, aki Nicolo di Giacomo da Bologna valamelyik tanítványában kereste a kódex mesterét, és a magyar vonatkozású lapokat a műhely magyar festőjének tulajdonította. Lévárdy Ferenc az egykorú festett kódexek pontos ismeretével ellenőrzi elődeinek vélekedését és úgy gondolja, hogy a kódexet Károly Róbert udvarában festette egy magyar mester. Hosszan és meggondolkoztatóan elemzi azokat a véleményeket, hogy nem egy, de több mester kezemunkájával állnánk szemben és stíluskritikai alapon az egy mester mellett dönt. Ebben nem tudjuk aggodalom nélkül követni, bármennyire is tiszteljük alapos, megbízható elemzéseit. De erről később ejtünk még szót.

Nagyon jelentős Lévárdynak az a megfigyelése, hogy a kódex miniatúrái a pergamennek csak a fehérített oldalára kerültek, ez tetemesen megrágrította a kódex árát s már egymagában is fejedelmi megrendelőre vall, de ugyanerre vall a képecskék laparany háttere, míg másutt (például a Képes Krónikában is) festett hátteret találunk.

A szakember számára izgalmas és szép gondolatmenettel köti a mű festését Lévárdy Hertul magisterhez, a királyi festőhöz, az egyetemet végzett tudós férfihez. Hertul nyilván Bolognában szerezte meg egyetemi fokozatát, s az ottani miniatúra-festő bottegában alakította ki saját stílusát s festette meg később az Anjou sarj képeskönyvét, de ő volt az is, aki Nécsei Demeter Bibliáját (Library of Congress, Washington) is festette.

A szerzőnek magyar értekező próza nemes hagyományainak szellemében fogalmazott, lényegre szorítókozó szövegéhez gazdag könyvészet csatlakozik. Az ismertető

személy szerint sajnálja, hogy a szerző nem ismerte az ő részletes Szent László-legenda elemzését és a hozzáfűződő Vargyas Lajos-féle kommentárokat.

A legendák teljes ismert képanyagának kritikai rendezésével és közzétételével Lévárdy Ferenc megnyitotta az utat a vitás kérdések további kutatásához. Hála a Magyar Helikon és a Corvina pompás vállalkozásának, és a Kossuth Nyomda magas színvonalú, az eredetit hűen követő munkájának, az olvasó olyan hitelességgel kapja a legendárium képeit, mintha az eredeti lapokat tartaná kézben.

Az alább következő hozzászólást éppen e nagyszerű alkalom jegyében fogalmaztam meg, és kérem az olvasó türelmét még akkor is, ha netán nehezebben követhető, hiszen arról van szó, hogy gótikánk magyar festőit ismerjük meg, azokat felfedezhessük, akikről jó ideig azt hittük, hogy hazánk sok dúlása közben híruk s munkásságuk végleg hamvába holt. A Vatikáni Legendáriumnál alig 20–30 évvel később, a Képes Krónikában és az óbudai Krónikában olvashatjuk a Szent László-legendát s a továbbiakban a szöveget és a legenda falfestményeit vetjük össze a legendárium képeivel, hogy ellenőrizzük: mit s hogyan tudott a festő a cserhalmi ütközetről. Lássuk először a szöveget (Erdélyi László fordítása): „... László négyet a legvitézebb pogányok közül az első összecsapásnál megölt s az ötödiknek nyilától súlyos sebet kapott, de ezt is csakhamar ott levágta. Aztán Isten irgalmából a seb hamar begyógyult... Boldogságos László herceg végül látott egy pogányt, ki lova hátán egy szép magyar leányt vitt, Szent László herceg tehát azt vélve, hogy az a váradi püspök leánya, noha maga súlyosan sebesült volt, mégis a kun leggyorsabban üldözte Szög nevű paripáján. Mikor pedig már-már elérte, hogy meglándzsázza, ezt sehogy sem tehetette, mert sem az ő lova nem futott gyorsabban, sem annak a lova nem maradt el egy kissé sem, hanem egy emberkarnyi távolság maradt az ő lándzsája és a kun háta között. Odakiáltott hát Szent László herceg a leányhoz: „Szép húgom, fogd meg a kunt övénel s vedd le magad a földre!“. Az meg is tette. S mikor boldog László herceg a földön fekvő kunt közel majdnem meglándzsázta, s meg akarta ölni, a leány kérte őt, hogy ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből jegyezzük meg, hogy nincs hűség a nőkben, mert talán az erőszak szerelme miatt akarta megszabadítani. A szent herceg pedig hosszú küzdelemmel elvágta a kun inát, megölte. De a leány nem volt a váradi püspöké.”

Vessük össze mármost ezt a szöveget azzal, amit a legenda festője megfestett, és közben állandóan figyeljünk falusi templomaink festőinek ismereteire is.

Kezdjük tehát az összevetést mindjárt az első képpel (XLIV:10, quomodo pugnat cum tartaris, azaz hogyan küzdött a kunokkal). Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy bár a Krónikában szó van arról is, hogy Salamon király is részt vesz az ütközetben, de itt nyilván Szent Lászlót ábrázolta a festő, pajzsáról ismerhetjük fel, mert ugyanezt a pajzsot tartja kezében, amikor fejét a leány ölébe hajtja. A képen a király koronáját sisakon viseli, a következőn is, aztán a következő öt képen a korona közvetlenül fürtjeire illeszkedik. A képen feltűnő az, hogy a nyilak egy része a királyra tart, másik része visszapattanva róla (?) a kunra irányul. Alig képzelhető el, hogy ezzel a festő csak a háttérben folyó csatát akarta érzékeltetni. A későbbiekben látjuk majd, hogy a falfestményeken mindkét hős sebezhetetlen. Itt is szó esik arról, hogy a király lándzsája nem érte el a kunt. Feltűnő a képen, hogy a kun nem íjat tart a kezében s árasztja el nyílzáporával a szent királyt, hanem kivont szabályát s azt is nem hadakozva, hanem szinte tisztelegve tartja, de főként az a feltűnő, hogy nincs ott a háta mögött az elrabolt leány! A kun viselete jobbra áthajtott kaftán — ez korhű — süvege valami, ami a későbbi kun süvegekhez hasonlít, de nem hasonlít a legenda falusi változataihoz, hitelessége legalábbis kétes, valami félreértésről lehet szó. Feltűnő még a képen, hogy Szent László lovának színe gesztenyebarna (a falfestményeken mindenütt fehér, vagy szürkefoltos). Általában falfestményeink nagy részén Szent Lászlón minden fehér vagy ezüst: itt kék, piros köpennyel.

Ugyanilyen különbségek figyelhetők meg a legendárium második képén is (XLIV:11), amely azt mutatja, hogyan ütötték meg buzogánnyal, ámde a szöveg szerint nyiltól sebesült meg, nem buzogánycsapástól! Hadd jegyezzük meg, hogy

néhai nagy fegyvertörténészünk, Tóth Zoltán, éppen annak a miniatúrának buzogánya alapján határozta meg az addig bronzkorinak tartott tömör bronzbuzogányainkat kun koriaknak.

A harmadik képben hirtelenül feltűnik a leány alakja, rózsaszínű, derékban át nem kötött, lenge viseletű, gyöngyös-pártás leány szaporán csapdossa egy nagy bárdal a kun lábszárcsontjait! A feltűnő az, hogy itt nyilván egy harmadik kunt látunk (az első téglaszínű kaftánban van, a második világoskékben, ez meg fehérben), de még feltűnőbb, hogy a falfestményekkel ellentétben, a leány itt nem a kun horgasinát igyekszik elmentseni, hanem lábszárát törí csapásaival, ami a legenda általam helyreállított eredeti alakja szerint értelmetlen művelet; a kun harisnyában van, a falfestményeken csizmában. Szent László a kun fekete fűrtjeit fogja közben. Ezt teszi a harmadik képben is (XLIV:13) és nem ő, hanem a leány vágja le a kun fejét. Ezzel is ellentétbe kerül mind a szöveggel, mind pedig az összes falfestménnyel. A minket érdeklő képsor utolsó képén (XLIV:14) a király a leány ölébe hajtja a fejét, akinek jobb keze a király hajában nyugszik (nos ez végre „hiteles”, mert az összes falképen is így van, hogy miért, arra később kerül sor). Idegen ezen a képen, hogy a király nem akasztja fel pajzsát a fára — mint a többi képeken — hanem magánál tartja.

A legenda „képregénye” nem simul hűségesen a szöveghez, és olyat is tud (a kun megölésében a leány segítkezik, a hős fejét ölébe hajtva pihen, bár az itt közölt szöveg szerint ápolja a sebesültet), ami a szövegben nincsen benne, de igen is látható — méghozzá hitelesebben — az összes fali képen. Különösen meglepő aztán az a fordulat, amely szerint e megmentett leány voltaképpen a Boldogasszony lett volna. Ez azt mutatja, hogy a képek festője, illetőleg a szöveg tervezője már egyáltalán nem tudta — vagy nem akarta tudni —, hogy az eredeti legendában is miről van szó.

Hogy a fenti ellentéteket még élesebbé tegyük, elmondjuk, hogy magunk mire jutottunk eddig a legenda értelmének kutatásában. Elsősben is meg kellett állapítanunk, hogy a legenda képtípusainak egyike-másika (közte éppen a pihenés jele) ezer évvel korábbi, mint a falfestmények vagy a legendárium, és megvan már a késő szkíta művészetben. Aztán pedig kiderült, hogy a két hős sebezhetetlen, fegyvertelenül küzdenek, a kun csupán egyetlen helyen, a horgasinán sebezhető meg (itt vágja el Achilles-inát a magyar lány). Szent László lován általában minden fehér vagy világos, a kunon és lován minden sötét: ezek szerint küzdelmük kozmikus erők küzdelme, a világosság, sötétség drámáját testesíti meg. Az utolsó jelenetben a lány a hős ölébe hajtott „fejébe néz” azaz motoz, terveket keres, a hős fegyverzetét pedig a fára akasztotta. A falképeken a kun nem fekete, hanem vörös hajú. Ezek tudtában még erősebben mutatkozik meg, hogy a miniatúrák festője már nem tudta miről van szó, pedig falusi templomaink festői még nagyon is jól tudták (itt sem mindegyik, mert például a kakaslomnici freskón Szent László lándzsája átdöfi a kunt, bár az fel sem veszi; a fehér-sötét ellentét is hol megvan, hol nincsen). Ez a sok bizonytalanság, értetlenség legalábbis azt mutatja, hogy a legendárium miniatúráinak festője kívül élt azon a környezeten, amelyben a Szent László-legenda élő valóság volt.

Feltehetően ugyanezt a tájékozatlanságot mutatja a Szent László sírja körüli események négy képe is (XLIV:21—24). Itt ugyanis a sír négy lábán nyugvó, asztalszerű kőkoporsó, amelynek oldalát növénydíszű faragás ékíti. Igaz, hogy Janus Pannonius éneke a Zudar püspök emelte oszlopos síremlékről szól, de a hermával kapcsolatos megfigyeléseim arra a meggyőződésre vezettek, hogy a III. Béla által állított síremlék is alakos volt, a halott király volt rajta kifaragva úgy, mint e kor minden nagyobb szabású síremlékén. Talán nem túlzás ezek után az a kijelentésünk, hogy a festő nem járt Nagy-Váradon, a magyar zarándokhelyen. Ez bizony meggondolkoztató a festő személyét illetően. Igaz, Lévárdy Ferenc arra a feltevésre jutott, hogy a festő a soproni illetőségű Hertul mester lenne, s ez esetben már inkább érthető lenne, hogy az ország másik felében (és a gyeplővonal templomaiban) járatlan volt.

Van azonban olyan mozzanat is éppen Szent László fejének megformálásában, amely mintha arra mutatna, hogy a festő ismerte a hermát (kettéfésült szakáll, ráncolt homlok, megpattanó szája). Bizony megfigyeléseink kapcsán inkább csak kérdéseket vetünk fel, semmint felelünk, de hát így van ez a kutatómunkában sokszor.

Am van még valami, ami meggondolkoztatja az embert, s erre már régebben jómagam, most pedig Lévárdy Ferenc is felhívja a figyelmet. Ez pedig az, hogy míg a legendárium többi képeinél látszik, hogy a kép szerkezete kialakult, öröklött festői hagyomány, mert szépen illeszkedik az adott keretbe, itt a keret néha valósággal kettévágja a jelenetet, nyilvánvaló tehát, hogy nem volt miniatúraelzménye, a festő elsőként kísérelte meg a zsúfolt történeteket beleszorítani a kis képtükrökbe. Mintha-mintha egybefüggő képszalagból vágta volna ki őket. Csak erősen kérdőjelesen merjük ezt megfogalmazni, mert a cserhalmi ütközetnek ismerjük ugyan vagy 20 megmaradt falképét, de Szent László életének többi jeleneteit — úgy látszik — nem ábrázolták a templomok falain, ezeknek tehát nem kereshetjük mintáit freskókban — ám ezek is éppen úgy zsúfoltak, mint a cserhalmi ütközet képei. Nem azt jelenti-e ez, hogy a festő elsőként birkózott meg feladatával, amihez esetleg csak szóbeli útmutatásokat kapott.

Mindez felveti azt a kérdést, amit eddig mindegyik kutató felvetett: egy kéz munkája-e a kódex, vagy több mester készítette a miniatúrákat. Legyünk tisztában azzal, hogy a kódexet nem mint bekötött könyvet kezdték képekkel díszíteni, hanem lapjai külön voltak s úgy kötötték aztán össze. Minden nehézség nélkül elképzelhető tehát, hogy az előre beosztott lapokat más és más mester festette meg. Egyet bizonyosnak látok: a mesterek úgy kapták kézhez a lapokat, hogy a díszes szegélyek már készen álltak! Vizsgáljuk meg tehát a szegélyeket, s talán közelebb jutunk ahhoz a kérdéshez, hogy egy helyben, egy műhelyben készült-e a kódex! Anélkül, hogy a párhuzamnak bizonyító értéket tulajdonítanánk, gondoljunk a jó kétszáz évvel későbbi török miniatúrákról megtudott dolgokra. Ez a miniatúrafestészet a bizánciból gazdagodott meg s íme, néha egyazon miniatúrára is több mester dolgozott! Mindezt csak azért mondjuk el, mert lehetséges, hogy a gótikus festőműhelyekben is volt bizonyos munkafelosztás!

A Vatikáni Legendárium nagyértékű kincse művészetünknek, s most arról van szó, hogy megismerjük azokat a művészeket, akik ezt a virágos szépségű művet megalkották. A legegyszerűbb, ha a legegyszerűbbel kezdjük, azaz a képek keretezésén. Ezek növényi alakzatoknak, leveleknek, virágoknak, rügyeknek szabad képzelettel tovább szőtt, mintává nemesített játékaival koszorúzzák a képmezőket: négyet-négyet laponként. A négy kép közötti kereszt szalagját általában kettéosztották s vagy úgy díszítették, hogy a díszítés indaként kanyarogva küszik végig a kereten, vagy úgy, hogy a sávokat hosszában kettéosztották és a díszítmény a közép-tengelyre épült. A díszítmények kimaradt közét pedig a sáv egyik oldalán kéikkel, a másikon arannyal alapozták úgy, hogy ha a díszeket leválasztjuk a keretről, akkor a keret aranya és kékje szélrózsaként változtatja egymást. A keretre kerülő minták szegélyét fehérrel szegték s így olyan az egész, mintha ötvösmű lenne, amelynek kiemelkedő szegélyén megcsillan a fény. Az ötvösmunkával való hasonlat annál találóbb, mert a minták színei zománc tisztaságúak. Mármost, az arany-kék kereten mindenütt végigfut a belső képtáblákat keretező vékony kettős vonal. Ez egységbe fogja az amúgy rendkívül változatos mintajátékot. Gyakorlott kezek hallatlan ügyességgel, biztos vonalvezetéssel és színfoltokkal alakították a kereteket. Bár a keretekben nagyjában-egészében egyetlen irányító akarat és hagyomány uralkodik, bizonyos, ahogy a kereteket nem egy mester csinálta s az is bizonyos, hogy a keretek festői nem voltak azonosak a képek festőivel. A Szent László-legenda egyik kerete (beleillesztett tájképpel) teljesen más jellegű, mint a többi, könnyen lehetséges, hogy ezt az egyet a miniatúrfestő készítette a maga kedvére.

Nem szeretném itt pontos idézésekkel igazolni megállapításaimat, mert ez szakfolyóiratba való lenne, de kétségtelennek látom, hogy a keretek egyetlen műhely

termékei, de a műhelyben legalább négy-öt „keretező mester” dolgozott, akik közös iskolázottsággal, de külön-külön egyéniséggel végezték feladatukat.

Nos, ugyanez a véleményem a festőkről is: kétségtelenül egyazon iskolába jártak (s a művészettörténészek egyértelműen Bolognára gondolnak), de külön-külön egyéniségük átütött a közös tanultságon.

A keretek kizárják azt a lehetőséget, hogy valamely olasz legendáriumhoz hazánkból küldött képekben csatlakoztak volna a magyar szentek jelenetei. Így hát csak arra gondolhatunk, hogy mind a kereteket festők, mind pedig a képeket festők itt nálunk dolgoztak, nyilván a királyi udvar festőműhelyében.

Ez a festőműhely európai színvonalú, olasz iskolázottságú mesterekből állt, hogy kik lettek volna, hogy részt vett-e benne Hertul is, vagy éppenséggel a műhely feje volt, arra bizonyosságunk nincsen.

Mindenesetre az Anjou-időkből három remekbe készült festett kézirat maradt reánk: ez a Magyar Legendárium, Nécsei Demeter Bibliája és végül a Képes Krónika. Avatott művészettörténészek további feladata a képek és az ornamentika összevetése. A kanyargós minták biztos vezetése arra mutat, hogy az ornamentika mesterei egyúttal a díszes kezdőbetűk (iniciálék) és oklevelek festői is voltak, s ez emlékekben szegény középkorunknak újabb gazdagodást jelent.

Ez a középkor Zolnay László érdeméből csodás szoborsorozattal gazdagodott napjainkban. Ilyen környezetben dolgoztak miniátoraink. Nem egyes kiemelkedő teljesítményekről van tehát szó, hanem az egész királyi udvarról, amely egyenrangú volt a többi európai udvarral!

